

<https://doi.org/10.15407/vuchk2021.01.103>

УДК 94(477.82)«1918/1939»:351.74+94(438)«1918/1939»:351.74

Олег РАЗИГРАЄВ*

Голодування та бунти ліворадикальних політв'язнів у пенітенціарних установах Волині та Східної Галичини у 1918–1939 рр.

Мета – на підставі опрацювання маловідомих документів з фондів центральних та регіональних архівів України та Польщі дослідити голодування та бунти ліворадикальних політв'язнів у пенітенціарних установах Волині та Східної Галичини у 1918–1939 рр.

* *Разиграєв Олег Володимирович* – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та філософії Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк); доктор гуманістичних наук Університету Марії Кюрі-Склодовської (м. Люблін, Польща); співробітник Інституту історії Польської академії наук (м. Варшава); razygraev@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0480-6936>.

Методологія дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових та спеціально історичних методів дослідження, в тому числі проблемно-хронологічного, синхронного, діахронного, порівняльно-історичного та ін.

Висновки. Голодування та бунти ліворадикальних політв'язнів як форма протесту проти пенітенціарної адміністрації Другої Речі Посполитої були характерним явищем нелегального політичного життя міжвоєнної Волині та Східної Галичини. Під терміном «ліворадикальний політв'язень» ми розуміємо членів і симпатиків Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), а також інших політичних та громадських утворень лівого спрямування, які перебували під слідством або відбували покарання за статтями Кримінального кодексу, пов'язаними зі злочинами супроти польської держави.

Згадані заходи здебільшого були добре скоординованими, запланованими та мали чітку мету – з одного боку, привернути політичну увагу до ліворадикальних політв'язнів, а з іншого – досягти послаблення тюремного режиму, покращення побутових та санітарно-гігієнічних умов, пришвидшення слідства, тощо. Виникненню бунтів, голодуванню та спробам утеч сприяло також переповнення пенітенціарних установ досліджуваного регіону, що призводило до порушення усталеного ритму тюремного життя та послаблювало контроль за ув'язненими.

У міжвоєнний період найбільша інтенсивність різних форм протестів ліворадикалів у в'язницях Волині та Східної Галичини простежувалася у середині 1920-х рр., а також у першій половині 1930-х рр. Тюремна влада намагалася попередити виникнення актів голодування та бунтів в'язнів, звертаючи особливу увагу на можливість організації акцій протесту з наближенням певних комуністичних свят (річниці революції, першотравневих днів, тощо). Водночас питання виступів проти тюремних властей порушувала у своїх пропагандистських цілях Міжнародна організація допомоги борцям революції, а у меморіалі Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів з 1926 р. зазначалося, що голодування політв'язнів були щоденним явищем у міжвоєнній Польщі.

Ключові слова: Волинь, Східна Галичина, голодування, бунт, КПЗУ, політв'язень, репресії.

Історія комуністичного руху на теренах Волині та Східної Галичини становила актуальне питання радянської історіографії. Функціонування Комуністичної партії Західної України та інших ідеологічно близьких політичних та громадських структур подавалося крізь призму «боротьби проти панської Польщі» та «возз'єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною». У схожому світлі згадувалися й комуністичні

політв'язні – «жертви польського буржуазного режиму». Радянські історики помітну увагу звертали також на різні форми протесту останніх – в тому числі демонстративні голодування та бунти. У даному контексті варто згадати праці І. Васюти¹, О. Михайлюка та І. Кічия², Р. Оксенюка³, Ю. Сливки⁴ та ін.

За останні майже три десятиліття незалежної України, перенасичена комуністичною проблематикою, вітчизняна історіографія фактично оминала минувшину комуністичного руху на теренах міжвоєнної Волині та Східної Галичини. Разом з тим, маємо ряд досліджень, присвячених суспільно-політичному життю Західної України міжвоєнної доби, де комуністичний рух аналізується у контексті партійного структурування та містяться згадки й про ліворадикальних політв'язнів. Тут, насамперед, необхідно відмітити праці М. Гона⁵, Р. Давидюк⁶, О. Зайцева⁷, М. Кучерепи⁸ тощо. Безпосередньо історії ліворадикального руху Західної України у міжвоєнний період присвячені праці

¹ *Васюта І.К.* Селянський рух на Західній Україні в 1919–1939 рр. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 221 с.

² *Михайлюк О.Г.* Історія Волині. З найдавніших часів до наших днів. – Львів: Вища школа, 1988. – 238 с.

³ *Оксенюк Р.Н.* Нариси історії Волині: 1861–1939. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1970. – 275 с.

⁴ *Сливка Ю.Ю.* Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К.: Наукова думка, 1985. – 272 с.

⁵ *Гон М.М.* Зовнішній чинник антипольського повстанського руху на Волині (1921–1925) // Наукові записки Рівненського держ. гуманіт. ун-ту: Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2005. – № 4. – С. 55–61.

⁶ *Кучерепа М., Давидюк Р.* Волинське Українське Об'єднання (1931–1939). – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 420 с.

⁷ *Зайцев О.Ю.* Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939) // Укр. істор. журн. – 1993. – № 1. – С. 72–83.

⁸ *Кучерепа М.М.* Український політичний рух на Волині у 1920-х роках: спроба концептуального бачення // Велика Волинь. – 2003. – Т. 30. – С. 139–149.

тернопільського дослідника В. Міська⁹. Протидія комуністичному руху з боку польських безпекових структур знайшла своє відображення й в окремих працях автора цієї публікації¹⁰.

Звертаючись до західної історіографії, варто згадати сучасного американського дослідника Центрально-Східної Європи П. Кенні, який побіжно згадує у своїх студіях міжвоєнних комуністичних політв'язнів Другої Речі Посполитої¹¹. Загалом слід зазначити, що висвітлення у науковій літературі окремих аспектів діяльності ліворадикальних політв'язнів у пенітенціарних установах Волині та Східної Галичини між двома світовими війнами, зокрема голодування та бунтів, характеризується епізодичністю та фрагментарністю й потребує глибших студій в контексті сучасного стану розвитку історичної науки та нових методологічних підходів.

Голодування та бунти як форма протесту проти пенітенціарної адміністрації були характерним явищем для ліворадикальних політв'язнів міжвоєнної Волині та Східної Галичини – тобто осіб, які перебували під слідством або відбували покарання за статтями кримінального кодексу, пов'язаними зі злочинами супроти держави. Здебільшого це були члени або симпатички Комуністичної партії Західної України (КПЗУ), а також інших політичних та громадських утворень лівого спрямування. Згадані заходи були добре скоординованими, запланованими та

⁹ Місько В. Створення та діяльність громадських комітетів допомоги політв'язням у Західній Україні упродовж 1922–1926 рр. // Волинські історичні записки. – 2010. – Т. 5. – С. 116–121; Його ж. Діяльність українських депутатів польського сейму в захисті політв'язнів (1922–1930 рр.) // Історичні студії Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки. – 2010. – Вип. 3. – С. 79–85.

¹⁰ Razyhrayev O. Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym. – Warszawa: Wydawnictwo IPN, 2019. – 455 s.; *Ibidem*. Policja Państwowa II Rzeczypospolitej wobec ruchu komunistycznego na Wołyniu w latach 1926–1939 // Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność. Red. M. Bukała i M. Krzysztofiński. – Rzeszów: IPN, 2015. – S. 451–455.

¹¹ Kenney P. Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World. – New York: Oxford University Press, 2017. – 330 p.

мали чітку мету – послаблення тюремного режиму, покращення побутових та санітарно-гігієнічних умов, пришвидшення слідства, тощо. Серед вимог політв'язнів-комуністів під час таких акцій варто також відмітити й припинення катування у в'язниці та підрозділах поліції, визнання адміністрацією посади «в'язничного старости», обраного із середовища в'язнів, який міг розпоряджатися їхнім харчуванням та фінансами; надання політв'язням певних пільг та їх «людського трактування», тощо¹². Виникненню бунтів, голодування та спробам утеч сприяло також переповнення пенітенціарних установ досліджуваного регіону, що призводило до порушення усталеного ритму тюремного життя та послаблювало контроль за ув'язненими¹³.

Ліворадикальні політв'язні, перебуваючи у польських в'язницях, мали власні «комуни» («громади», «групи»), які утримували контакт з політичним осередком зовні. Фактично усе щоденне життя політв'язня проходило під наглядом керівництва такої комуні, де він мав узгоджувати усі свої дії у в'язниці. Без згоди комуні в'язень не мав права на голодування, бунт або іншу акцію протесту¹⁴.

У звіті спеціально створеної парламентської комісії Польщі, що вивчала ситуацію у в'язницях у 1924–1925 рр., датованому 23 січня 1926 р., зазначалося, що частою причиною голодування в'язнів була відсутність єдиного тюремного законодавства (в тому числі й на Волині та Східній Галичині. – *О. Р.*). Так, наприклад, в одних в'язницях дозволялося отримання газет, в інших, навпаки, заборонялося. У той же час, на думку парламентарів, виборювання політичними в'язнями своїх прав за допомогою голодування було недопустимим явищем¹⁵. У меморіалі

¹² Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 47, оп. 4, спр. 1514, арк. 28.

¹³ Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДАІЛ України, м. Львів), ф. 151, оп. 1, спр. 356, арк. 70–70 зв.

¹⁴ Там само, ф. 611, оп. 1, спр. 1, арк. 2–3, 16, 28–31.

¹⁵ Sprawozdanie Komisji powołanej do zbadania stosunków w więzieniach z czynności dokonanych w 1924 i 1925 r. // Przegląd Więziennictwa Polskiego. – 1926. – № 8(15). – S. 13.

Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів¹⁶ з 1926 р. зазначалося, що голодування політв'язнів були щоденним явищем у міжвоєнній Польщі¹⁷.

Тюремна адміністрація звертала особливу увагу на можливість організації голодування із наближенням певних комуністичних свят (річниці революції, першотравневих днів тощо). Наприклад, 17 жовтня 1924 р. міністерство юстиції Польщі закликала начальників пенітенціарних закладів посилити нагляд за поведінкою в'язнів-комуністів, що було пов'язано з плануванням ліворадикалами 18–28 жовтня «в'язничних акцій», у межах яких передбачалися голодування, демонстрації, різного роду протести та інші прояви непокори адміністрації. Усе це згідно їхніх намірів, мало «дискредитувати Польщу у міжнародній спільності за панування там “білого терору”»¹⁸. Питання голодування порушувала у своїх пропагандистських цілях

¹⁶ Міжпартійний секретаріат боротьби за амністію політичних в'язнів – міжпартійне об'єднання, створене в парламенті Польщі на базі комуністичних або близьких до комуністичних політичних угруповань. Її співтворцями була Білоруська селянсько-робітнича громада (Б. Тарашкевич), Комуністична фракція в сеймі (Є. Сохацький), Незалежна селянська партія (С. Балін), Незалежна соціалістична партія праці (Ю. Крук), Партія народної волі (К. Вальницький) і Єврейська соціально-демократична робітнича партія «Поалей Сион» (А. Вальд). Згодом до керівництва цієї структури долучився також представник Українського соціалістичного об'єднання «Селянський союз» (С. Маківка), а також Польська соціалістична партія – лівиця (ППС-лівиця). Того ж року до МСБАПВ приєдналося також Товариство вільномислителів Польщі (професор Варшавського університету Ж. Радлінський, Е. Стружецька та ін). Очолив Міжпартійний секретаріат боротьби за амністію політичних в'язнів польський політик лівого спрямування, парламентар, публіцист, один з лідерів Незалежної селянської партії С. Балін (1897–1937). Див.: Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 291, арк. 1 зв., 21, 29; Archiwum Akt Nowych (dalej – AAN), zesp. 179, sygn. 2, s. 3–4; sygn. 3, s. 11; sygn. 11, s. 30; *Wajn H. Walka o amnestię dla więźniów politycznych w Polsce w latach 1926–1928 // Przegląd Historyczny. – 1969. – № 60 (1). – S. 98.*

¹⁷ AAN, zesp. 179, sygn. 2, s. 11–12.

¹⁸ ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 611, оп. 1, спр. 1, арк. 1.

також Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОДР)¹⁹. Зокрема, у середині 1926 р. ця організація подала до преси лист львівських в'язнів про їхнє голодування, статтю з приводу голодування у Коломийській тюрмі тощо²⁰.

Голодування були частим явищем як у галицьких, так і волинських в'язницях. Так, у травні 1923 р. група політичних в'язнів, які перебували в тюрмі Львівського окружного кримінального суду, звернулися до президії Львівського апеляційного суду зі скаргою на затягування процедури слідства та недотримання обіцянок, наданих після останнього голодування, що мало місце у березні того ж року. В'язні обурювалися перебуванням під слідством більше восьми місяців, утриманням в одній камері з кримінальними злочинцями та спільними прогулянками з ними, ненаданням обвинувального акту²¹. У 1924–1926 рр. у досліджуваному регіоні мали місце найбільш масштабні (так звані «генеральні») голодування комуністичних

¹⁹ Міжнародна організація допомоги борцям революції (МОПР/МОДР) постала 30 листопада 1922 р. на IV конгресі Комуністичного інтернаціоналу. Її мета полягала у наданні матеріальної, моральної та правової допомоги прорадянським політв'язням, а також членам їх родин. Крім того, будучи керованою Російською комуністичною партією (більшовиків) (з 1925 р. – ВКП[б]), зазначена організація провадила активну пропагандистську роботу. У міжвоєнний період МОДР налічувала понад семи десятків секцій (філій) поза межами СРСР, у тому числі й на теренах Другої Речі Посполитої. Там вона діяла з 1924 р. під назвою «Червона Допомога у Польщі», керувалася Комуністичною партією Польщі й організаційно складалася із ряду округів (областей). Див.: AAN, zesp. 1303 (były 175), sygn. 175/1, t. 2, s. 1–5; Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 1131, арк. 59. Більше про діяльність МОПР в різних регіонах Польщі див.: Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці, ф. 321, оп. 1, д. 3, л. 22; ф. 662, оп. 2, д. 153, л. 4; *Cieślíkowa A.J.* Czerwona Pomoc w Polsce 1924–1938. Przybudówka – przykrywka – przyczółek. – Warszawa: IH PAN, 2018. – 299 s.; *Razyhrayev O.* W obronie więzionych komunistów. Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie: struktura organizacyjna i działalność na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym // *Pamięć i Sprawiedliwość.* – 2020. – № 1. – S. 252–274.

²⁰ AAN, zesp. 1294 (były 165), sygn. 176/5, t. 87, s. 7.

²¹ ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 151, оп. 1, спр. 1031, арк. 7–7зв.

політв'язнів у першій декаді міжвоєнного періоду²². Зокрема, упродовж 1924–1925 рр. у пенітенціарних установах Володимира-Волинського, Ковеля, Луцька, Львова та Самбора було зафіксовано 40 голодувань²³.

Випуск «Бюлетеня МОДР Західної України» за липень 1928 р. містив інформацію також про голодування політв'язнів у найбільшій галицькій тюрмі – Львівських «Бригідках» – наприкінці червня того ж року:

«З причини нелюдських фашистських наказів адміністрації вибухла у Львівській тюрмі Бригідках дня 28 червня голодівка. Політичні в'язні домагаються знесення приказу ставання на позір перед кожним тюремним ступайкою, відділення політв'язнів від кримінальних, загального проходу, який був давніше, пришвидження слідства, признання купелів що два тижні та допущення всіх легальних часописей і книжок, в чім головно переслідує адміністрація політв'язнів»²⁴.

24–27 листопада 1929 р. у Дубенській тюрмі Волинського воєводства мало місце голодування 10 осіб, які перебували тут за звинуваченням у приналежності до КПЗУ. Вони вимагали присутності у в'язниці представників прокуратури та судової влади, а також скаржилися на побиття поліцією під час допиту. Цікаво, що місцеве староство дізналося про цю резонансну подію випадково й зі значним запізненням, одразу ж повідомивши про це воєводське управління²⁵.

Голодування ліворадикалів особливо почастишали у першій половині 1930-х рр., що було пов'язано зі збільшенням чисельності комуністичних активістів у пенітенціарних установах Волині та Східної Галичини після масових репресій правоохоронних органів, а також суттєвим погіршенням умов їхнього утримання. На початку 1930-х рр. комуністичні активісти, які перебували у різних пенітенціарних закладах Волині та Східної

²² Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 6, оп. 1, спр. 675, арк. 83.

²³ Місько В. Створення на діяльність громадських комітетів допомоги політв'язням у Західній Україні упродовж 1922–1926 рр. – С. 117.

²⁴ ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 675, арк. 16.

²⁵ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 1168, арк. 1.

Галичини, організували низку акцій протесту, вимагаючи дотримання їхніх прав та покращення умов утримання²⁶. Так, 2 травня 1931 р. політв'язні-комуністи Луцької в'язниці порушили режим співанням революційних пісень. Вони були покарані позбавленням права на побачення, написання заяв, отримання посилок та листів на місячний термін²⁷. Вже 6 травня вони оголосили голодування. Наступного дня кількість голодуючих склала 193 особи, а вже згодом збільшилася до понад 200²⁸. У одній з відозв Міжнародної організації допомоги революціонерам за 1931 р. зазначалося:

«6 травня ц[ього] р[оку] 205 політв'язнів у Луцькій тюрмі голодувало більше тижня на знак протесту проти биття поліції у тюрмі, за прискіпшення слідства і другі домагання [...]»²⁹.

В оцінці властей, голодування мало «спокійний» характер, а вимоги її учасників були безпідставними. З метою припинення такої акції тюремна адміністрація вирішила перевести «старосту» комуністів до Володимирської в'язниці, тим самим дезорганізуючи решту учасників голодування³⁰.

Матеріали МОДР за 1931 р. містять інформацію й про інші голодування та акції протесту політв'язнів у тюрмах Волині та Східної Галичини:

«[...] 7 травня розпочали голодувати політв'язні у тюрмі в Острозі, висуваючи домагання відповідного трактування й на знак протесту проти знущань над ними. 7 червня розпочали пролетарські політв'язні в тюрмі у Львові голодівку проти відібрання їм добутих прав. Голодівка тривала 10 днів. При кінці червня 200 політичних в'язнів у Дрогобичі в знак протесту проти розділювання їх по національності підняли бунт. [...] У часі ліквідації бунту замордували тюремники одного товариша. [...] Українські націоналістичні політичні в'язні в Стрию заголодували, домага-

²⁶ Діло. – 1930. – 28 березня. – С. 5.

²⁷ Держархів Волинської обл., ф. 47, оп. 4, спр. 1516, арк. 63.

²⁸ Там само, арк. 34, 37.

²⁹ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.), ф. 121, оп. 2, спр. 141, арк. 48.

³⁰ Держархів Волинської обл., ф. 47, оп. 4, спр. 1514, арк. 37. Див. також: ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 647, арк. 13; спр. 651, арк. 18.

ючись закінчення слідства. [...] 20 серпня відбулася у Львівській тюрмі демонстраційна голодівка політв'язнів проти нового фашистівського регуляміну. Львівський пролетаріат демонстраціями під "Бригідками" дав доказ своєї солідарності з голодуючими в'язнями. [...] У серпні відбулася голодівка політв'язнів Тернопільської в'язниці в знак протесту проти фашистівського регуляміну. [...] 20 серпня в Станиславові політв'язні проголосили голодівку в знак протесту проти нових фашистівських замахів на кроваво здобуті права. [...] У другій половині вересня відбулися 3-денні голодівки політв'язнів в в'язницях львівській, стрийській і самбірській. У Самборі адміністрація в'язниці на голодівку відповіла кривавою масакрою усіх політв'язнів, зокрема жінок, які проявили велику активність в боротьбі з п'яними дозорцями. [...]»³¹.

У першій половині травня 1932 р. у Луцькій в'язниці мало місце голодування 167 комуністів³². Згадки про голодування в цьому пенітенціарному закладі знаходимо також у записці одного із в'язнів з початку 1930-х рр. Крім того, у документі порушувалися питання чисельності в'язнів, побутових умов перебування, комунікації між ув'язненими:

«Коли ми приступали до голодівки, то було нас в Луцьку 210 комуністів на всіх 217 політичних в'язнів. Всі політичні в'язні сидять осібно. Увівці (імовірно члени УВО. – *О. Р.*) сиділи колись до лютого 1931 р. з комуністами, опісля запросили начальника і він їх переніс. [...] На 210 комуністів – 22 жінки, решта хлопці. Сидить жінка одна з маленькою дитиною. Дитина родилась в тюрмі. Національний склад політв'язнів: жінок – 90% жид[івок], 10% укр[аїнок], муштин – 70% укр[аїнців], 30% жид[ів] і один поляк. Соціяльний склад: селян – 65%, робітників – 30%, решта різні. На одній келії сидить пересічно 10 товаришів. Найменше сидить 6, а найбільше 45 в одній келії. Спати треба на підлозі, всього 25 % товаришів спить на ліжках. Сінники складаються на купу, тому рано і вечір дуже велика курява, так що багато товаришів стало кашляють. Простирадл адміністрація не дає зовсім. Старший Пак...ий заявив нам, що інтелігентніші дістають простирадла. В зимі давали білля лише 2 рази на місяць. В літі дають щотижня. Лазня 2 рази на місяць. Разом пускають 25 чоловік,

³¹ Держархів Львівської обл., ф. 121, оп. 2, спр. 141, арк. 48 зв.

³² Держархів Волинської обл., ф. 47, оп. 4, спр. 1540, арк. 55, 57.

так що фізичною неможливістю стає добре змитись. Дівчата не живуть краще. 12 в одній келії [...], spacer (прогулянка. – *O. P.*) 2 рази денно. На spacerі не муситься ходити і можна творити гурти. Часом в однім гурті і 15 товаришів. Позатим дуже гостра ізоляція. Товариші з одної ізоляції майже не можуть порозумітися з товаришами з другої ізоляції. Спеціально утруднена комунікація з товаришами, котрі сидять в другім відділі і тому [...] часто пошта впадає в руки адміністрації, яка звичайно фотографує грипси і даліше посилає. Так було приміром зі статтями до часописів. Були пропали, а опісля знайшлися. [...] Сам начальник показував Федьові і Луцкевичові багато грипсів та говорив: “Я знаю кожен крок кожного в’язня. Я знаю, що Ви переписуєтесь, маю грипси. Не лише внутрішні, але маю грипси, що йшли на волю. [...]”»³³.

Скаржилися комуністи й на погане харчування у Луцькій в’язниці:

«Адміністрація давала таку поживу: рано чорну т[ак] зв[ану] каву без цукру і 300 гр[ам] хліба (чвертка), на обід зупу не густу, замість товщу плавали гробаки, горячка і капуста стало смерділи. Вечером знову зупа, раз на тиждень оселедець. Бувало, що тижнями цілими жили ми на тій пайці. Хорі діставали, крім того, ще пів літри молока і білий хліб замість чорного. До голодівки щось 14 товаришів одержували молоко. По голодівці відібрали, хоча здоровля наше не поправилось. Коли я питав, чому мені забракло молока, сказали мені, що я добровільно зрезигнував і тому не дають»³⁴.

9 березня 1933 р. в’язні-комуністи оголосили голодування у Львівських «Бригідках». За повідомленнями КПЗУ, до таких дій ліворадикали вдалися через незадовільні побутові умови, суворий тюремний режим та побиття політв’язнів 8 березня. У цей день комуністичні політв’язні почали співали революційні пісні, тим самим порушуючи тюремний режим. Згодом у тюрмі почався бунт. Для наведення порядку до в’язниці були викликані підрозділи поліцейських, які почали бити в’язнів й ув’язнювати найбільш «активних» до карцеру. Комуністи повідомляли, що внаслідок побиття помер політв’язень – студент політехніки

³³ AAN, zesp. 1294, sygn. 165/V t. 89, s. 18–19.

³⁴ Ibidem, s. 19–20.

I. Михальчук, який був засуджений на півтора роки за поширення комуністичних відозв в учительській семінарії у Львові³⁵.

Упродовж 28 грудня 1934 р. – 1 січня 1935 р. голодувало близько 180 комуністичних політв'язнів Ковельської тюрми. Останні вимагали збільшення часу прогулянок, відділення кримінальних в'язнів від політичних, право носити приватний одяг та не голити голову, отримувати у необмеженій кількості продукти харчування з дому. Крім того, ліворадикали здійснили спробу організувати бунт, почавши нищити віконні шибби та дрібне камерне приладдя. Однак, охорона упродовж 20 хвилин змогла стабілізувати ситуацію. У підсумку адміністрація тюрми не виконала вимог в'язнів і застосувала щодо них примусове годування³⁶.

Із 4 по 7 січня 1937 р. тривало голодування комуністичних політв'язнів Володимирської тюрми. Таким чином вони висловили свій протест щодо рішення Міністерства юстиції заборонити отримання продуктових передач³⁷.

Варто зауважити, що з різних причин голодування могли оголосити не тільки політичні, але й кримінальні в'язні. Так, 2 лютого 1930 р. начальник Ковельської тюрми повідомляв місцеву прокуратуру про те, що 31 січня того ж року від їжі відмовився слідчий в'язень Я. Манай, який не отримав відповіді від Люблінського апеляційного суду щодо зміни запобіжного заходу. Адміністрація вищевказаної пенітенціарної установи ізолювала останнього в окремій камері й просила дозволу прокуратури почати примусове годування³⁸.

1 травня 1930 р. в Луцькій тюрмі голодування оголосив в'язень, засуджений до позбавлення волі за нелегальний перехід державного кордону. Причина такого радикального кроку полягала у неприйнятті охороною заяви на ім'я начальника пенітенціарної установи через те, що вона була написана німець-

³⁵ ААН, зесп. 1294, sygn. 176/5, t. 87, s. 9–10; ЦДАГО України, ф. 6, оп. 1, спр. 232, арк. 17; оп. 2, спр. 195, арк. 5.

³⁶ Держархів Волинської обл., ф. 281, оп. 3, спр. 80, арк. 1–2, 5.

³⁷ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 3932, арк. 1.

³⁸ Там само, ф. 281, оп. 3, спр. 16, арк. 49–49 зв.

кою мовою³⁹. 30 січня 1932 р. голодування розпочав в'язень М. Охронський, який був незадоволений рівнем надання медичних послуг. З лютого 1932 р. начальник цього пенітенціарного закладу у листі до місцевої прокуратури писав, що Луцька в'язниця не має таких медичних засобів, яких вимагав М. Охронський та просив дозвіл на штучне годування останнього⁴⁰.

Окрім втечі з пенітенціарного закладу, найтяжчим порушенням дисципліни вважався бунт в'язнів. Причини бунтів були різними. Серед найпоширеніших варто виокремити бажання часткової лібералізації тюремного режиму, покращення матеріальних умов та досягнення певних «політичних» цілей. Часто причиною бунту ліворадикальних в'язнів могла слугувати не вдале голодування, тобто таке, що не призвело до досягнення поставлених цілей.

Для придушення бунту працівники польських в'язниць мали право використовувати вогнепальну зброю проти в'язнів та інших осіб. Насамперед йшлося про самозахист під час нападу в'язня, чинення ним опору під час бунту або спроби втечі. Кожен можливий випадок використання зброї був обумовлений різними нормативно-правовими актами. Крім того, службовець в'язниці мав обов'язок повідомити своє керівництво про використання зброї, яке після цього проводило внутрішнє слідство для встановлення відповідності та законності дій. Натомість випадки використання зброї, котрі зумовили тілесні ушкодження або смерть, розглядалися органами прокуратури. Під час бунту керівництво в'язниці у разі загрози безпеки пенітенціарному закладі мало право звернутися за допомогою до державної поліції та збройних сил⁴¹.

Джерела фіксують масові заворушення ліворадикальних політв'язнів у різних пенітенціарних установах Волині та Східної Галичини. Так, 7 листопада 1923 р. під час обідньої прогу-

³⁹ Держархів Волинської обл., ф. 47, оп. 4, спр. 1514, арк. 33.

⁴⁰ Там само, спр. 1540, арк. 10–11.

⁴¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – 1928. – № 29. – Poz. 272. – S. 561–562.

лянки в'язні-комуністи влаштували демонстрацію у Самбірській в'язниці. Вони співали комуністичних пісень та причепили на одяг червону стрічку. У поясненні в'язні зазначили, що акція була приурочена шостій річниці революції у Росії. Керівництво тюрми для того, щоб запобігти можливому бунту, ухвалило розмістити усіх в'язнів-комуністів серед неполітичних ув'язнених. Для швидкого реагування на можливі заворушення до Самбірської тюрми було стягнуто також військовий підрозділ із 12 солдатів під командуванням молодшого офіцера. У відповідь ліворадикали 9 листопада оголосили голодування⁴². Серед вимог, що оголосили протестувальники до керівництва в'язниці варто згадати: визнання комуністичної делегації; можливість отримувати освітні заняття по 2 години щодня; спільне розміщення усіх в'язнів-комуністів чоловічої статі на одному поверсі; розміщення єдиної жінки-комуністки О. Коцько в індивідуальній камері; відновлення щоденної післяобідньої прогулянки; повернення права користуватися постільною білизною та мати побачення з відвідувачами; проведення косметичного ремонту камер, покращення раціону харчування та ін.⁴³ В'язні-комуністи припинили голодування 14 листопада в обмін на дозвіл повернення до попередніх камер⁴⁴.

9 серпня 1925 р. у Луцькій в'язниці розпочалося голодування понад 150 підслідних в'язнів. Причиною таких радикальних дій послужила відмова в'язничної адміністрації дозволити надсилати та отримувати кореспонденцію в необмеженій кількості; надати кожному в'язневі олівець та папір; дозволити щоденні двогодинні прогулянки на тюремному подвір'ї; покращити харчування, тощо⁴⁵. Вже наступного дня голодування переросло у бунт. Приводом стало намагання адміністрації в'язниці вилучити з камери та ізолювати одного з ініціаторів голодування Шаю Кібрика. В'язні перешкоджали переведенню останнього до іншого приміщення й почали масові заворушення –

⁴² ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 151, оп. 1, спр. 1055, арк. 1–1 зв.

⁴³ Там само, арк. 5–5 зв., 10.

⁴⁴ Там само, арк. 13.

⁴⁵ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 1088, арк. 1.

жбурляли у двері камери цеглу, бочки для води, дерев'яні дошки, а також кричали. Керівництво в'язниці звернулося за допомогою до місцевої поліції та командування 24 піхотного полку, що дислокувався у Луцьку. У підсумку, під час придушення бунту в'язень К. Чвалінський, засуджений за участь в антипольському диверсійному русі, отримав смертельне поранення з вогнепальної зброї. Під час внутрішнього слідства не було з'ясовано, хто саме вистрелив – охоронець тюрми чи поліцейський. Однак після вбивства в'язня бунт швидко припинився. Натомість, голодування певний час тривало й далі⁴⁶.

Вищезазначений бунт в'язнів Луцької тюрми та вбивство К. Чвалінського стали приводом до подання депутатського запиту («інтерпеляції») комуністичним парламентарем польського сейму А. Пащуком. Останній у поданні від 5 листопада 1925 р. до міністра внутрішніх справ зазначав, що:

«Луцька в'язниця завоювала репутацію однієї з найгірших. Фракція (комуністів. – *О. Р.*) зажадала притягнення до відповідальності організаторів розправи над політв'язнями [...]»⁴⁷.

5 жовтня 1925 р. адміністрація Перемишльської в'язниці нейтралізувала спробу бунту політичних та кримінальних в'язнів. Останні вимагали щоденної двогодинної прогулянки, дозволу змінювати камери, дозволу на отримання більшої кількості тютюну, нелімітоване листування тощо. Згодом вимоги стали більш радикальними – в'язні домагалися звільнення з в'язниці, зазначаючи, що вони перебувають тут без законних підстав. Окремі ув'язнені вдалися до голодування й навіть нищення інвентаря камери, в тому числі підпалу матраців та подушок. Для придушення виступу в'язнична адміністрація звернулася за допомогою до місцевого поліцейського відділку, службовці якого й допомогли нейтралізувати бунт та загасити пожежу⁴⁸.

⁴⁶ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 1081, арк. 1–6; ф.46, оп. 9а, спр. 101, арк. 70–73; ф. 216, оп. 3, спр. 8, арк. 1–104.

⁴⁷ Місько В. Діяльність українських депутатів польського сейму в захисті політв'язнів (1922–1930 рр.). – С. 82.

⁴⁸ ЦДІАЛ України, м. Львів, ф. 151, оп. 1а, спр. 1303, арк. 1–2.

23 серпня 1926 р. із Луцької в'язниці втекло 7 політичних в'язнів, які змогли перепиляти ґрати та непомітно залишити пенітенціарну установу⁴⁹. Інформація про цю подію швидко поширилася Волинським воєводством, відтак органи прокуратури почали ревізії стану безпеки в'язниць. Так, вже наступного дня Ковельську в'язницю відвідав представник місцевої прокуратури, який мав намір перевірити фізичний стан ґрат на віконних рамах, підлоги та стін. Під час також ревізії Т. Балецький, засуджений на 12 років позбавлення волі за вбивство, вимагав терміново дозволити йому прогулянку на тюремному подвір'ї, почав галасувати, бити ногами в двері камери та ображати адміністрацію в'язниці. Згодом до цієї акції протесту приєдналися й інші в'язні, що у підсумку завершилося оголошенням вимог щодо збільшення часу прогулянки, покращення харчування, тощо. Адміністрація в'язниці відмовилася задовольняти вимоги в'язнів, й у відповідь вони оголосили голодування. Згодом у в'язниці почалися безлади. В одній з камер в'язні розірвали матрац та дістали з нього солому, яку зуміли підпалити. Бунт ковельських в'язнів вдалося приборкати лише завдяки залученню підрозділів місцевої поліції. Водночас правоохоронці у відповідному рапорті занотували невдале розташування пенітенціарної установи в центрі міста Ковеля, а також відсутність належного облаштування вікон у камерах, що дозволяло в'язням розмовляти з перехожими на вулиці⁵⁰.

У хроніці репресій Міжпартійного секретаріату боротьби за амністію політичних в'язнів за лютий 1927 р. була опублікована інформація про бунт 4 підслідних у Львівській військовій в'язниці, який мав місце 26 лютого того ж року. В'язні забарикували двері камери столом та підпалили наповнені соломою матраци. Для придушення бунту була викликана бригада пожежників, котра дві години «заспокоювала» в'язнів крижаною водою⁵¹. Містилися тут також відомості про використання тортур охоронцями, які перебували у стані алкогольного сп'янін-

⁴⁹ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 1269, арк. 2.

⁵⁰ Там само, спр. 1324, арк. 3–4.

⁵¹ AAN, zesp. 179, sygn. 5, s 61.

ня. Це призвело до втрати свідомості одного в'язня Луцької в'язниці⁵².

4 грудня 1930 р. галицька газета «Діло» повідомляла про бунт у Перемишльській в'язниці:

«2 грудня вибухнув бунт у всіх келіях (камерах. – *О. Р.*) тюрми окружного суду в Перемишлі. Прокуратор Прохаска візвав на поміч пожежну сторожу та поліцію. Задавлювали бунт цілу годину. Пожежна сторожа заливала келії водою. До бунту прийшло так, що в'язні одної келії кинулися на дозорця (охоронця. – *О. Р.*), що приніс сніданок, стали його бити та кричати, що було знаком для бунту [...]»⁵³.

23 березня 1935 р. мав місце бунт близько 200 комуністичних в'язнів Ковельської тюрми. Переважно це були особи, які перебували у в'язниці на час слідчих дій. Приводом до непокори адміністрації стало переведення до ізолятора одного з лідерів цієї групи ув'язнених – Є. Давидюка та його побиття тюремниками. Як наслідок, в'язні почали нищити інвентар камер, вибивати віконні рами та галасувати. Водночас непокору адміністрації Ковельської тюрми висловили й близько 40 в'язнів, які в цей час перебували на прогулянці. Учасники бунту пошкодили телефонне сполучення, жбурляли цеглою у вікна адміністративного приміщення в'язниці тощо. Усе це надзвичайно ускладнило безпекову ситуацію в пенітенціарній установі, що вдалося стабілізувати лише за допомогою залучення резервних підрозділів місцевої поліції. Під час бунту п'ятеро тюремників та щонайменше 12 в'язнів отримали тілесні ушкодження різних ступенів. Згодом, під час слідства щодо цих подій, в'язні повідомляли прокуратуру про неправомірне використання фізичної сили начальником Ковельської в'язниці О. Краєвським та персоналом. Варто зазначити, що у зазначеному бунті брав участь також член КПЗУ Д. Шумук – відомий у майбутньому учасник українського руху опору та багаторічний в'язень радянських таборів. Його, як і більше двох десятків інших ув'язнених, адміністрація покарала дводобовим перебуванням у

⁵² ААН, зesp. 179, sygn. 5, s. 62.

⁵³ Діло. – 1930. – 4 грудня. – С. 4.

«темниці» (ізоляторі) за пошкодження віконних шиб та елементів пічного опалення⁵⁴. Прокуратура порушила слідство за фактом побиття в'язнів, однак вже 18 липня того ж року його призупинили у зв'язку з відсутністю складу злочину. На цей час багато учасників бунту вже перебували в інших пенітенціарних установах. Зокрема, згадувані Є. Давидюк та Д. Шумук відбували покарання у Ломжинській в'язниці Білостоцького воєводства⁵⁵. Згодом матеріальні збитки, завдані в'язнями Ковельській в'язниці, були вираховані з їхніх персональних тюремних рахунків (так званих «депозитів»)⁵⁶.

Варто зазначити, що до бунтів вдавалися також й кримінальні в'язні. Так, 17 травня 1928 р. у Рівненській в'язниці вибухнув бунт в'язнів, які почали кричати, нищити камерний інвентар, віконні рами та двері. В'язням навіть вдалося вибити двері та дістатися коридору. Тюремна охорона не змогла опанувати ситуацію та втекла на в'язничне подвір'я, зачинивши вхідні двері. Водночас керівництво в'язниці звернулося по допомогу до поліції та війська, які допомогли навести лад у цій пенітенціарній установі. Варто зазначити, що кількість залучених до придушення бунту поліцейських становила 30 осіб. Причиною таких радикальних дій в'язнів став суворий тюремний режим. Водночас політичні та «більш інтелігентні» кримінальні в'язні не брали участі у цьому бунті⁵⁷.

Отже, голодування та бунти ліворадикальних політв'язнів з однієї сторони, становили форму протесту проти пенітенціарної адміністрації Другої Речі Посполитої, а з іншої – були характерним явищем нелегального політичного життя міжвоєнної Волині та Східної Галичини. Досліджувані акції протесту здебільшого були добре скоординованими, запланованими та мали чітку мету – привернути політичну увагу до ліворадикальних політв'язнів, а також досягти послаблення тюремного режиму, покращення побутових та санітарно-гігієнічних умов,

⁵⁴ Держархів Волинської обл., ф. 216, оп. 3, спр. 611, арк. 1–1зв., 4, 8–12, 39.

⁵⁵ Там само, арк. 64–65.

⁵⁶ Там само, ф. 281, оп. 3, спр. 80, арк. 39.

⁵⁷ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 783, арк. 3–4 зв.

пришвидшення слідства, тощо. Виникненню бунтів та голодування сприяло також переповнення пенітенціарних установ досліджуваного регіону, що послаблювало контроль за ув'язненими та призводило до порушення тюремного режиму.

Між двома світовими війнами найбільша інтенсивність різних форм протестів ліворадикалів у тюрмах Волині та Східної Галичини простежувалася у середині 1920-х рр., а також у першій половині 1930-х рр. Тюремні власті намагалися попередити спалахи голодування та бунтів в'язнів, звертаючи особливу увагу на можливість організації акцій протесту з наближенням певних комуністичних свят. Водночас, до придушення таких акцій нерідко залучалися підрозділи поліції та війська.

REFERENCES

1. Cieślíkowa, A.J. (2018). *Czerwona Pomoc w Polsce 1924–1938. Przybudówka – przykrywka – przyczótek*. Warszawa: IH PAN. [In Polish].
2. Hon, M.M. (2005). Zovnishnii chynnyk antypolskoho povstanskoho rukhu na Volyni (1921–1925). *Naukovi zapysky Rivnenskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu «Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii»*. 2005, 4. 55–61 [In Ukrainian].
3. Kenney, P. (2017). *Dance in Chains: Political Imprisonment in the Modern World*. New York: Oxford University Press. [In English].
4. Kucherepa, M. and Davydiuk, R. (2001). *Volyns'ke Ukrains'ke Ob'iednannia (1931–1939)*. Luts'k: Nadstyr'ia. [In Ukrainian].
5. Kucherepa, M.M. (2003). Ukrainskyi politychnyi rukh na Volyni u 1920-kh rokakh: sprobа kontseptualnoho bachennia. *Velyka Volyn*. Vol. 30. 139–149. [In Ukrainian].
6. Mis'ko, V. (2010). Diial'nist' ukrains'kykh deputativ pol's'koho sejmu v zakhysti polityv'iazniv (1922–1930 rr.) *Istorychni studii Volyns'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky*. Vyp. 3. 79–85. [In Ukrainian].
7. Mis'ko, V. (2010). Stvorennia na diial'nist' hromads'kykh komitetiv dopomohy polityv'iazniam u Zakhidnij Ukraini uprodovzh 1922–1926 rr. *Volyns'ki istorychni zapysky*. Vol. 5. 116–121. [In Ukrainian].
8. Mykhajliuk, O. H. (1988). *Istoriia Volyni. Z najdavnishykh chasiv do nashykh dniv*. L'viv: Vyscha shkola. [In Ukrainian].

9. Oksenyuk, R.N. (1970). *Narys istoriyi Volyni (1861–1939)*. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskogo universytetu. [In Ukrainian].
10. Razyhrayev, O. (2015). Policja Państwowa II Rzeczypospolitej wobec ruchu komunistycznego na Wołyniu w latach 1926–1939. In Bukala, M., Krzysztofiński, M. (Ed.) *Komuniści w II Rzeczypospolitej. Ludzie – struktury – działalność*. (pp. 447–463). Rzeszów: Wyd-wo IPN. [In Polish].
11. Razyhrayev, O. (2019). *Policja Państwowa w województwie wołyńskim w okresie międzywojennym*. Warszawa: Wydawnictwo IPN. [In Polish].
12. Razyhrayev, O. (2020). W obronie więzionych komunistów. Czerwona Pomoc Zachodniej Ukrainie: struktura organizacyjna i działalność na Wołyniu i w Galicji Wschodniej w okresie międzywojennym. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 1. 252–274. [In Polish].
13. Slyvka, Yu.Yu. (1985). *Zaxidna Ukrayina v reakcijnij polityci polskoyi ta ukrayinskoyi burzhuaziyi (1920–1939)*. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
14. Vasyuta, I.K. (1971). *Selyanskyj rux na Zaxidnij Ukrayini v 1919–1939*. Lviv: Vyd-vo Lvivskogo universytetu. [In Ukrainian].
15. Wajn, H. (1969). Walka o amnestię dla więźniów politycznych w Polsce w latach 1926–1928. *Przegląd Historyczny*, 60 (1). 92–113. [In Polish].
16. Zaitsev, O.Yu. (1993). Predstavnyky ukrainskykh politychnykh partii Zakhidnoi Ukrainy v parlamenti Polshchi (1922–1939). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1. 72–83. [In Ukrainian].

Razyhrayev O. Hunger strikes and riots of left-wing political prisoners in penitentiaries in Volyn and Eastern Galicia in 1918–1939

Purpose – to study the hunger strikes and riots of left-wing political prisoners in the penitentiaries of Volyn and Eastern Galicia in 1918-1939 on the basis of little-known documents from the funds of the central and regional archives of Ukraine and Poland.

The research methodology is based on the use of general scientific and specific historical research methods, including problem-chronological, synchronous, diachronic, comparative-historical and other.

Conclusions. The hunger strikes and riots of left-wing political prisoners as a form of protest against the penitentiary administration of the Second Polish Republic were characteristic feature of the illegal political life of interwar Volyn and Eastern Galicia. By the term «left-wing political

prisoner» we mean members and sympathizers of the Communist Party of Western Ukraine (CPWU), as well as other left-wing political and public organizations who were under investigation or serving sentences under articles of the Criminal Code related to crimes against the Polish state.

Most of the measures were well-coordinated, planned and had a clear purpose – on the one hand to draw political attention to left-wing political prisoners, and on the other – to weaken the prison regime, improve living and sanitary conditions, speed up the investigation, and so on. Riots, hunger strikes and escape attempts were also fueled by overcrowding in the penitentiary institutions, which disrupted the established rhythm of prison life and weakened control over prisoners.

During the interwar period, the greatest intensity of various forms of left-wing radical protests in the prisons of Volyn and Eastern Galicia was traced in the mid-1920s and in the first half of the 1930s. Prison authorities tried to prevent hunger strikes and prisoner riots by paying special attention to the possibility of organizing protests as certain communist holidays approached (anniversary of the revolution, 1 May Days, etc.). At the same time, the International Red Aid (MOPR) raised the issue of protests against the prison authorities. In 1926 in memorial to the Interparty Secretariat for the Amnesty of Political Prisoners stated that political prisoners' hunger strikes were a daily occurrence in interwar Poland.

Key words: Volyn, Eastern Galicia, hunger strike, riot, CPU, political prisoner, repressions.